

انگیزه شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد برای حضور در جبهه‌ها:

تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا

علی باقری دولت آبادی^۱ و جواد شاکریان^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۱۲

چکیده: هدف اصلی پژوهش حاضر تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد برای پی بردن به انگیزه شهدا در دفاع مقدس است. اهمیت این پژوهش به دو موضوع باز می‌گردد؛ نخست انجام نشدن پژوهشی همسان درباره شهدای استان و دوم ضرورت آگاهی از انگیزه شهدا برای تجزیه و تحلیل رخدادها و نیز برنامه‌ریزی درست برای آمادگی دفاع از کشور. پرسش اصلی پژوهش این است که انگیزه شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد برای حضور در جنگ عراق علیه ایران چه بوده است؟ آیا می‌توان میان این انگیزه‌ها و متغیرهایی همچون سن، محل سکونت، یگان اعزام کننده و میزان تحصیلات ارتباط برقرار کرد؟ فرضیه پژوهش سه دسته انگیزه دینی، ملی و انقلابی را مورد نظر دارد. برای آزمون این فرضیه از دو روش تحلیل محتوای کمی و کیفی استفاده شد و وصایای ۱۷۱۷ شهید استان مورد مطالعه قرار گرفت. طبق یافته‌های پژوهش انگیزه‌های دینی بیشترین نقش را داشته و ۷۰/۳۷ درصد شهدای استان با انگیزه دینی، ۲۸/۵ درصد با انگیزه‌های انقلابی و ۱/۱۳ درصد با انگیزه ملی در دفاع مقدس شرکت کرده‌اند. همچنین، هیچ ارتباط معناداری میان متغیرهای سواد، محل سکونت و یگان اعزام کننده نیرو و بالابودن انگیزه‌های دینی دیده نشد. به نظر می‌رسد دوری از پایتخت، فعال نبودن احزاب سیاسی، پیشینه انقلابی اندک، بافت سنتی استان، دسترسی نداشتن به رسانه‌ها و فرهنگ عشیره‌ای- طایفه‌ای در کاهش انگیزه‌های ملی و انقلابی نقش مؤثری داشته‌اند.

واژگان اصلی: انگیزه شهدا، استان کهگیلویه و بویراحمد، وصیت‌نامه، دفاع مقدس.

۱. دانشیار روابط بین الملل و عضو هیات علمی گروه علوم سیاسی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران (نویسنده مسئول)
abagheri@yu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران.

مقدمه

در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، رژیم بعث عراق اقدام به حمله نظامی علیه ایران کرد؛ جنگی که به مدت ۸ سال ادامه یافت. برای مقابله با این تهاجم، همه اقشار، گروه‌ها، قومیت‌ها و شهروندان ایرانی در جنگ مشارکت کردند. مردم استان کهگیلویه و بویراحمد که همسایه استان جنگ‌زده خوزستان بودند نیز به فرمان رهبر انقلاب در جبهه‌های جنگ حضور یافتند. در جریان جنگ، این استان تعداد ۱۷۱۷ شهید تقدیم انقلاب نمود که به نسبت جمعیت آن که ۱ درصد جمعیت کل کشور بود، بیشترین تعداد شهید نسبت به جمعیت را شامل می‌شد. در میان سه شهرستان این استان، شهرستان کهگیلویه با ۷۰۹ شهید رتبه اول؛ شهرستان بویراحمد با ۶۰۱ شهید رتبه دوم و شهرستان گچساران با ۴۰۷ شهید رتبه سوم را کسب نمود. یکی از مسایلی که پیرامون شهدا همواره مطرح بوده و کمتر به آن پاسخ داده شده، انگیزه رزمندگان برای حضور در جبهه‌ها است. برای این پرسش، پاسخ‌های گوناگونی ارائه شده است. از نظر امام خمینی^(ره) انگیزه شهدای دفاع مقدس عبارتند از: نثار جان و مال در راه خدا و دفاع از اسلام و ملت مسلمان؛ استمرار انقلاب اسلامی؛ پیروی از قرآن در جهت اهداف عالی الهی؛ اعتلای ارزش‌های معنوی و مبارزه با مروجین باطل، رفع فتنه (صحیفه‌نور، ۱۳۷۶، ج ۳: ۸۹)؛ عمل به تکلیف و رسیدن به حیات جاوید (صحیفه‌نور، ۱۳۷۶، ج ۳: ۸۹) و برقراری عدالت (صحیفه‌نور، ۱۳۷۶، ج ۱۵: ۱۶۸).

با اینکه این انگیزه‌ها برای همه شهدا ممکن است مشترک باشد، پرسش اصلی این است که در میان انگیزه‌های سه‌گانه دینی، انقلابی و ملی کدام یک سهم بیشتری در سوق دادن داوطلبان استان کهگیلویه و بویراحمد به سوی جبهه‌های جنگ داشته است؟ در همین رابطه می‌توان پرسش‌های فرعی دیگری را نیز طرح کرد؛ از جمله اینکه آیا می‌توان میان انگیزه‌ها و میزان تحصیلات ارتباط برقرار کرد؟ آیا این انگیزه‌ها با جغرافیا و محل زندگی داوطلبان ارتباط دارد؟ آیا این انگیزه‌ها برحسب یگان اعزام کننده متفاوت بوده است؟ آیا بین سن داوطلبان شرکت کننده در جنگ و انگیزه‌های آن‌ها ارتباطی وجود دارد؟ فرضیه اصلی پژوهش این است که انگیزه‌های دینی، ملی و انقلابی به ترتیب بیشترین تأثیر را در سوق دادن داوطلبان استان کهگیلویه و بویراحمد به جبهه‌های جنگ داشته و انگیزه دینی در افراد بی‌سواد و کم‌سواد و مناطق جغرافیایی روستائین به نسبت شهری و مسن‌ترها به نسبت جوانان بیشتر بوده است. اهمیت این پژوهش به دو موضوع باز می‌گردد؛ نخست انجام نشدن پژوهشی

همسان درباره شهدای استان و دوم ضرورت آگاهی از انگیزه شهدا برای تجزیه و تحلیل رخدادهای و نیز برنامه‌ریزی درست برای آمادگی دفاع از کشور در آینده.

(۱) پیشینه پژوهش

با آنکه پژوهش‌های بسیاری درباره دفاع مقدس انجام شده، درباره انگیزه‌سنجی شهدا، به‌ویژه شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد پژوهش‌چندانی انجام نشده است. برخی از مهمترین پژوهش‌ها که با محوریت وصیت‌نامه شهدا انجام شده عبارتند از: حمیدرضا بهرامی (۱۳۷۹)، در پایان‌نامه خود تحت عنوان «بررسی ارزش‌ها در کلام شهدای جنگ تحمیلی و دوران انقلاب اسلامی در استان اصفهان»، به این نکته اشاره داشته که شهدای استان اصفهان به پنجاه ارزش، همچون صلوة‌رحم، کمک به دیگران، پیروی و یاری امام‌خمينی^(ره)، شرکت در راهپیمایی، مبارزه تا پیروزی و...، در وصیت‌نامه خود توجه کرده‌اند. علیرضا شجاعی باصیری (۱۳۸۹)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای وصایای شهدای پاسدار و بسیجی استان چهارمحال و بختیاری»، به بررسی هشتاد وصیت‌نامه از بین وصایای شهدای پاسدار و بسیجی استان چهارمحال و بختیاری پرداخته است. یافته‌های وی به پیام‌های اصلی این وصیت‌نامه‌ها منتهی شده که در صدر این پیام‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: تشکر و طلب حلالیت، صبر و استقامت بازماندگان، حمایت از امام^(ره)، پیام‌رسانی شهدا، ادامه راه شهدا، حمایت از اسلام، آگاهی و اختیار در رفتن به جبهه.

حجت‌الله فراهانی (۱۳۹۰)، در طرح پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا»، به بررسی دیدگاه شهدا در ارتباط با نیایش (دعا، ذکر خدا، نماز و قرآن) و پیامدهای آن، پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان داد که شهدا به فریضه نماز، به‌ویژه نماز جمعه و جماعت تأکید زیادی داشتند. آن‌ها از میان پیامدهای دعا و تلاوت قرآن، بیشترین تأکید را به پیامدهای سیاسی، اجتماعی و اخلاقی نماز داشتند. همچنین نتایج نشان داد که شهدا کمتر به ذکر گفتن اشاره کرده‌اند. علی صلاحی (۱۳۷۵)، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر انگیزش فردی برای مشارکت مردم در جبهه‌های جنگ»، به دنبال یافتن پاسخ این پرسش بود که با توجه به ویژگی‌های جبهه و جنگ و مخاطراتی که برای انسان‌ها به وجود می‌آورد، چرا چنین سطح گسترده‌ای از مردم آماده هرگونه جانفشانی بوده و بدون هیچ‌گونه چشم‌داشتی

مشارکت فعالانه، گسترده و همه جانبه‌ای در روند جنگ داشتند؟ در پاسخ، نویسنده توجه ویژه‌ای به انگیزه بسیجیان دارد که بدون داشتن الزامات قانونی و بر خلاف دیگر نهادهای نظامی و اداری، با انگیزه‌های فردی و تمایلات درونی خود به جبهه‌های جنگ اعزام می‌شدند. نویسنده در ادامه به بررسی فرضیه‌های روان‌شناختی و عوامل محیطی مؤثر بر این انگیزش پرداخته است.

مسلم خسروی زارگز و سمیه بخشی (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای با عنوان «انگیزه‌سنجی رزمندگان اسلام برای حضور در دفاع مقدس؛ بررسی محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا» به بررسی ۱۰۹ وصیت‌نامه شهدای خراسان جنوبی پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد انگیزه‌های دینی به نسبت انگیزه‌های ملی در میان شهدای این استان بیشتر بوده است. فاطمه خادم‌شیرازی (۱۳۹۷)، در مقاله «انگیزه‌های مهم دفاعی مردم در جنگ تحمیلی» سعی کرده این انگیزه‌ها را با استناد به سخنان امام‌خمينی^(ره) در ادوار مختلف تحلیل نماید. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد امام‌خمينی^(ره) انگیزه اصلی و اولیة جنگ دفاعی را الهی دانسته و موارد زیر را به عنوان نشانه‌ای از الهی بودن آن می‌داند؛ الف) جنگ دفاعی انگیزه الهی و خارج شدن از ظلمات به نور بوده است؛ ب) برقراری عدالت و اجرای احکام الهی و عدم کشورگشایی و چپاولگری و ج) تسلط بر نفس و وجود اخلاص در جوانان. فریبا احمدی (۱۳۸۱)، در پژوهش «بررسی علل و انگیزه‌های شهدا از جهاد و شهادت‌طلبی و حضور در جبهه‌های هشت سال دفاع مقدس»، به بررسی ۷۴۴ وصیت‌نامه شهدای استان اردبیل پرداخته است. بر اساس یافته‌های وی، پیروی و پشتیبانی از ولایت فقیه و روحانیت، دفاع از اسلام، انقلاب و دستاوردهای آن، عمل به قرآن، تلاش برای تحقق اهداف مقدس نظام اسلامی، وحدت و انسجام و مراقبت از نفس، مهمترین پیام شهدا بوده است.

۲) روش پژوهش

برای آزمون فرضیه پژوهش از دو روش تحلیل محتوای کمی و کیفی استفاده شد. برای این منظور تعداد شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد ۱۷۱۷ شهید احصا شد. از این تعداد تنها ۱۵۰۲ شهید دارای وصیت‌نامه بودند. واحد تحلیل به کار گرفته شده جمله و شیوه انتخاب به صورت نمونه‌گیری تمام شمار و هدفمند بود. برای این منظور جملات و کلمات کدگذاری

شد. برای سنجش روایی پژوهش کدها و زیرکدهای شناسایی شده به جمعی از کارشناسان و اساتید رشته‌های علوم اجتماعی و علوم سیاسی ارائه و نظرهای اصلاحی آنها اعمال گردید (آزمون روایی صوری). برای سنجش پایایی نیز از دو روش پیش آزمون و نیز تکرار بهره گرفته شد. از آن جایی که هدف مقاله انگیزه‌سنجی شهدای استان از شرکت در جنگ رژیم بعث عراق علیه ایران بود، سه انگیزه دینی، انقلابی و ملی مورد سنجش قرار گرفت. برای دستیابی به میزان هر کدام از این انگیزه‌ها، برای هر انگیزه شاخص‌های مرتبط تعریف گردید؛ به طوری که در هر وصیت‌نامه با توجه به شاخص‌هایی که از پیش تعریف شده بودند، نوع انگیزه مشخص می‌شد و در مواردی که در یک وصیت‌نامه شاخص‌هایی که از دو یا سه انگیزه معرفی شده وجود داشت، انگیزه‌ای که دارای بیشترین شاخص در میان شاخص‌های موجود بود به عنوان انگیزه شهید شناخته شد.

۳) تعریف مفاهیم

۳-۱) انگیزه دینی

انگیزه دینی عبارت است از باورها و عقاید دینی که رزمندگان دفاع مقدس و شهدا، آن را به طور کامل و با تمام وجود پذیرفته بودند. این عقاید و باورها شامل اعتقاد به آخرت و معاد، وابستگی شدید به عاشورا، کسب رضایت الهی، پیرو ولایت اهل‌بیت^(ع)، باور داشتن استقامت در راه خدا و یاری اسلام، شهادت‌طلبی و ایمان به حجاب است.

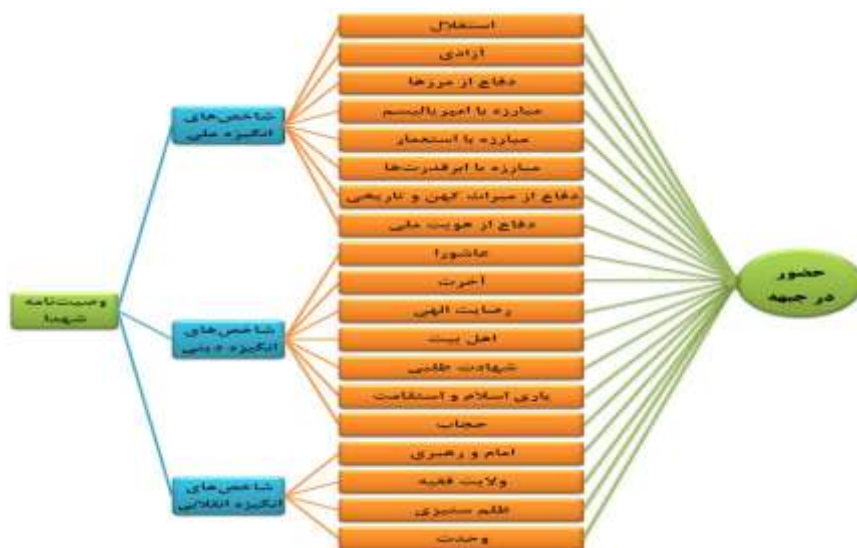
۳-۲) انگیزه‌های انقلابی

مقصود از انگیزه‌های انقلابی، نیت، مقصود و اهدافی است که در ذهن و اندیشه رزمندگان برای پاسداشت از انقلاب اسلامی در برابر خطرات خارجی وجود داشته است. از آنجا که یکی از تحلیل‌های غالب در سال‌های آغازین انقلاب این بود که جنگ تحمیلی برای به شکست کشاندن انقلاب طراحی شده، بسیاری از رزمندگان هدف از حضور خود در جبهه‌ها را دفاع از انقلاب و لبیک گفتن به ندای امام‌خمينی^(ره) ذکر می‌کردند. این انگیزه با شاخص‌هایی از جمله امام و رهبری، ولایت‌فقيه، ظلم‌ستیزی و وحدت سنجیده می‌شود.

۳-۳) انگیزه ملی

انگیزه ملی یکی از انگیزه‌های برجسته برای حضور داوطلبان در میدان‌های جنگ به شمار می‌آید و در جنگ رژیم بعث عراق علیه ایران نیز یکی از عوامل سرنوشت ساز و مهم ارزیابی می‌شود. مقصود از انگیزه ملی عبارت است از حضور داوطلبانه و فعالانه همه گروه‌ها، اقشار، قومیت‌ها، نژاد و مذاهب، برای دفاع از سرزمین مادری خود که مورد تهاجم دشمن قرار گرفته است. برای سنجش این گویه از شاخص‌های زیر استفاده می‌شود: استقلال، آزادی، وطن‌پرستی، ایران، آب و خاک، دفاع از مرزها، مبارزه با استعمار، مبارزه با امپریالیسم، مبارزه با ابرقدرت‌ها، دفاع از میراث کهن و تاریخی و دفاع از هویت ملی.

شکل شماره ۱: شاخص‌های مرتبط در هر وصیت‌نامه

منبع: نگارنده

۴) چارچوب نظری: انگیزه در نظریه‌های ماکس وبر و امیل دورکیم

شناخت اهداف و انگیزه‌ها و ارزش‌های مورد نظر شهدا و رزمندگان، موجب تأسی به اهداف و آرمان‌ها و شناخت فضائل آن‌ها می‌شود. شناخت این انسان‌های والا و نیز فرهنگی که آن‌ها را بپروراند، برای جامعه‌شناسی بسیار مهم و حیاتی است؛ چرا که جامعه‌شناسی که اکنون مدعی تغییر، آزادی، عدالت، اصلاح، تکامل جامعه، نفی ناهنجاری‌ها و بی‌نظمی‌هاست و این‌ها همان اهدافی است که بسیاری از شهدای بشریت به خاطر آن از هستی خود گذشته‌اند. شهادت‌طلبی یک مسئله اجتماعی است. لذا جامعه‌شناسان علاقه‌مندند به حل این مسئله نایل

آیند. آن‌ها می‌خواهند بدانند شهادت‌طلبی در چه نوع جوامعی و با چه نوع فرهنگی بیشتر رخ می‌دهد. از طرفی شهادت‌طلبی رفتاری است که در جامعه اتفاق می‌افتد. بنابراین از موضوعات روانشناسی اجتماعی است. شهادت‌طلبی با انگیزه‌ها و شخصیت و رفتار کنشگران در جامعه مرتبط است. نوع و شدت انگیزه‌های افراد حتی در یک موضوع خاص و یک فرهنگ خاص و مشترک یکسان نیست. با وجود ارزش‌های یکسان و مشترک در یک فرهنگ نیز گاهی شهادت‌طلبی انگیزه‌های متفاوتی دارد. بنابراین شهادت‌طلبی هم به انگیزه‌های فردی و شخصیت افراد مرتبط است و هم به ارزش‌های اجتماعی و فرهنگ عمومی.

برای دست یافتن به انگیزه‌های شهادت‌طلبی باید با ریشه‌های فرهنگی و ارزشی در جوامع بپردازیم. شهادت مرگ در راه ارزش‌ها است که این ارزش‌ها را باید با مراجعه به فرهنگ‌های مختلف و کنکاش در آن‌ها به دست آورد. نکته مهم این است که این ارزش‌ها چقدر در جوامع خود ریشه دوانده و چقدر در تعیین رفتار افراد جوامع مؤثر است (آقامحمدی و مقدمی، ۱۳۹۰: ۲). ماکس وبر، فهم افراد و کنش رفتاری افراد را وابسته به فهم و درک آن فرد از شرایط و محیط پیرامون می‌داند. تفهم از نظر او فهم به معنای یک کردار یا یک رابطه اجتماعی است. رفتار و کنش افراد در جهت معنایی حرکت می‌کند که فرد از محیط و شرایط پیرامون دریافت کرده است. این کنش یا عمل، حاصل معنای دریافتی فرد در گذشته، حال، آینده و از شرایط محیط است. وبر چهار نوع کنش را معرفی می‌کند که عبارتند از: ۱) کنش عقلانی معطوف به هدف؛ ۲) کنش عقلانی مبتنی بر ارزش؛ ۳) کنش عاطفی؛ ۴) کنش سنتی.

۱) کنش عقلانی معطوف به هدف: این کنش با برنامه‌ریزی و محاسبه دقیق ارتباط میان وسیله و هدف صورت می‌گیرد. نمونه بارز آن در محاسبات اقتصادی در زندگی خصوصی یا دولتهاست و همانطور که از اسم این کنش برمی‌آید هدف مهم است. به عبارتی هدف وسیله را توجیح می‌کند؛ چرا که احتمال دارد با توجه به مقتضیات زمان هدف تغییر کند و در ادامه راه، وسیله رسیدن به هدف هم تغییر یابد؛

۲) کنش عقلانی مبتنی بر ارزش: در این کنش برخلاف کنش عقلانی معطوف به هدف، کنترل بدون برنامه‌ریزی و محاسبه و بدون در نظر گرفتن نتایج آن، با در نظر گرفتن تعهدات و وظیفه خود نسبت به ارزش‌های باور شده، به انجام عملی اقدام می‌نماید.

این کنش که معمولاً در مسایل اعتقادی و اخلاقی پیدا می‌شود، اگرچه اهداف ارزشمند است، ولی ممکن است راه‌های رسیدن به آن از لحاظ عقلانی و عرفی پسندیده و موجه نباشد. این کنش بدون توجه به نتایج سودمند یا زیان‌آور و فقط بر حسب اعتقادات دینی و ارزش شکل می‌گیرد؛

۳) کنش عاطفی: این کنش بر پایه احساس و تمایلات روحی و روانی و عواطف شکل می‌گیرد و یک کنش غیرعقلانی است که محاسبه و برنامه‌ریزی دقیق برای رسیدن به هدف در آن وجود ندارد؛

۴) کنش سنتی: محاسبه اهداف و وسیله و راه‌های رسیدن به آن‌ها در این کنش عقلانی نیست و بر اساس سنت‌های دائمی و رفتارها و ارزش‌های گذشتگان است و به جای عقلانیت، این عادات و سنت‌ها و رسوم رایج است که کنشگر را وادار به انجام عملی می‌کند (تنهایی، ۱۳۷۴: ۲۹۳).

برخلاف تصور عده‌ای که کنش شهیدان دفاع مقدس را فقط یک کنش معطوف به ارزش می‌دانند، باید گفت که این کنش یک کنش معطوف به هدف هم هست و تکلیف‌گرایی در دین و مسئله شهادت به این معنی نیست که فرد به نتیجه کارش اصلاً فکری نکند. چنانکه قرآن کریم این معامله (شهادت‌طلبی) را یک معامله سودمند می‌داند؛ چرا که از نظر احتساب عقلایی شهادت‌طلبی به نفع انسان است و در ازای اهدای جان، پاداش از خداوند دریافت می‌کند. از سوی دیگر معطوف به ارزش است؛ چرا که بر اساس اعتقادات و از روی آگاهی به استقبال شهادت رفته و این را یک تکلیف می‌داند. شهادت‌طلبی، ریشه در سنت‌های دینی ما دارد و یک کنش عاطفی نیز هست؛ چرا که احساس مسئولیت بود که شهیدان را به میدان نبرد کشاند بنابراین هم احساس شهدا در انجام کنش و هم شهادت آن‌ها در برانگیختن احساسات دیگر افراد جامعه در راه مبارزه با ستمگران مؤثر بوده است. اگرچه نفوذ فرهنگدانه امام خمینی^(ره) به عنوان یک رهبر، سیل رزمندگان را به جبهه‌ها فرستاد، اما توجیه شهادت‌طلبی شهیدان و دفاع مقدس فقط با تبعیت از اقتدار فرهنگدانه، نوعی ساده‌انگاری و تقلیل‌گرایی است. اقتدار امام خمینی^(ره)، افزون‌بر نفوذ فرهنگدانه، با موضوع ولایت فقیه و مرجعیت او عجین بود. شهدا این تبعیت از ولی فقیه را یک تکلیف شرعی می‌دانستند و با توجه به موضوع

مطرح شده در جامعه‌شناسی وبر، یعنی «معنی» شهیدان بر اساس خودیابی و هویت پیدا کردن، به دنبال معنی دادن به حمایت و مرگ خود بودند (آقامحمدی و مقدمی، ۱۳۹۰: ۳).

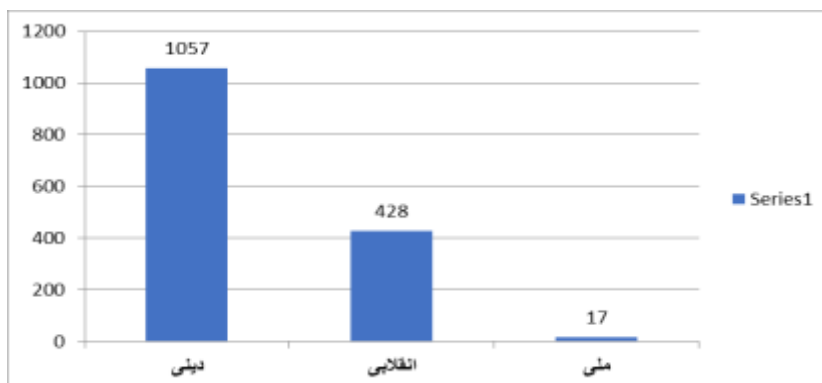
دورکیم نظریه‌های خود را درباره علت و انگیزه‌های خودکشی بر اساس همبستگی اجتماعی پایه‌ریزی کرد. تعریف دورکیم از خودکشی عبارت است از مرگی که به طور مستقیم یا غیرمستقیم از عمل مثبت یا منفی قربانی کردن خویش ناشی می‌شود، به گونه‌ای که قربانی می‌داند آن عمل این نتیجه را به بار خواهد آورد (شایگان، ۱۳۸۲: ۲). از نظر دورکیم خودکشی تحت تأثیر نیروهای اجتماعی اتفاق می‌افتد و یک پدیده کاملاً فردی نیست. برای همین، وی بیشتر، ویژگی‌های گروه‌ها، ساختارها و راه‌های تأمین همبستگی میان گروه‌ها را مورد نظر قرار داد تا بررسی صفات فردی. دورکیم با توجه به میزان و نوع همبستگی اجتماعی، چهار نوع خودکشی را تعریف می‌کند: خودکشی خودخواهانه، خودکشی دگرخواهانه، خودکشی آنومیک یا بی‌هنجاری و خودکشی فانتالیستیک یا قدرگرایانه (دورکیم، ۱۳۷۸). خودکشی دگرخواهانه چهارمین نوع خودکشی از نظر دورکیم است که تناسب بیشتری با انگیزه‌های شهادت‌طلبی دارد. این نوع خودکشی در فرد از احساس همبستگی بیشتر و همچنین انسجام قوی‌تر او با جامعه و گروه ناشی می‌شود (علی‌وردی‌نیا و دیگران، ۱۳۹۰: ۷-۸). فرد وظیفه عمیقی را در خود احساس می‌کند و تمایل دارد خود را فدای دیگر اعضای گروه در جامعه کند؛ چرا که بین منافع خود و جامعه تعارضی نمی‌بیند و خود را فدای جامعه یا گروه می‌کند. این از احساس وظیفه اخلاقی عمیقی که در وجود او نسبت به گروه به وجود آمده ناشی می‌شود. در واقع فرد منیت و فردیت خود را از بین برده و خود را وقف گروه و جامعه نموده است. به عبارتی روحیه دگرخواهی در این نوع خودکشی غالب بر روی خودخواهی شده است. با توجه به نظریه دورکیم، می‌توان نتیجه گرفت که انقلاب اسلامی با طرح‌ریزی پایه‌های دینی، انقلابی و ملی، یک نوع همبستگی اجتماعی محکم بین مردم و حکومت ایجاد کرد. به همین دلیل گروه‌های مختلف هر کدام با توجه به شاخص‌ها و دلایل خود که به یکی از پایه‌های مورد اشاره مربوط بود، حاضر شدند برای حفظ و گسترش آن و همچنین حفاظت از آن در برابر دشمن معنی، جان خود را به خطر اندازند. در واقع آن‌ها خود را فدای آرمان‌های انقلاب کردند و گروه‌هایی که احساس همبستگی بیشتر به اصول انقلاب اسلامی داشتند،

خطرپذیری بیشتری کردند. در دفاع مقدس این بسیجیان بودند که با شور و شغف بیشتری به سمت شهادت طلبی (خودکشی دگرخواهانه) با اختیار و عزم و اراده قوی تر رفتند.

۵) یافته‌های پژوهش

بررسی محتوای وصیت‌نامه شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد نشان داد که انگیزه‌های دینی بالاترین تأثیر را در حضور رزمندگان در جبهه‌ها داشته است. برخلاف فرضیه پژوهش که انگیزه‌های ملی را قوی‌تر از انگیزه‌های انقلابی تصور می‌کرد، انگیزه‌های انقلابی انعکاس بیشتری در وصیت‌نامه شهدا داشتند. نمودار شماره ۱، مقایسه انگیزه دینی شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد است. در وصیت‌نامه ۱۰۵۷ شهید استان، ۷۰/۳۷ درصد دارای انگیزه دینی، ۴۲۸ شهید یعنی ۲۸/۵ درصد انگیزه انقلابی و ۱۷ نفر یعنی ۱/۱۳ درصد از شهدای استان انگیزه ملی داشتند.

نمودار شماره ۱: مقایسه انگیزه دینی، ملی و انقلابی شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد

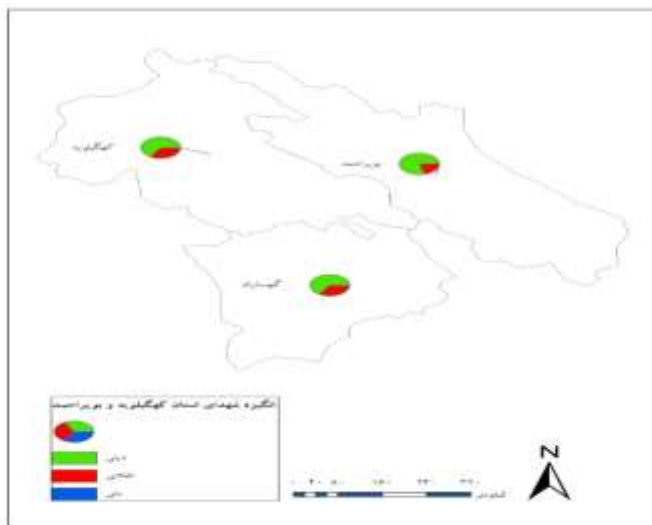

منبع: نگارنده

نمودار شماره ۲، نشان می‌دهد در میان سه شهرستان استان، بیشترین انگیزه دینی مربوط به شهدای شهرستان بویراحمد با ۴۰۵ انگیزه دینی و کسب ۳۸/۳ درصد است؛ پس از شهرستان بویراحمد، شهرستان کهگیلویه با ۳۹۲ انگیزه دینی یعنی ۳۷ درصد و شهرستان گچساران با ۲۶۱ انگیزه دینی یعنی ۲۴/۷ درصد است. با آنکه شهدای بویراحمد بیشترین انگیزه دینی را دارند، اما نخستین و قدیمی‌ترین حوزه علمی استان در منطقه کهگیلویه قرار

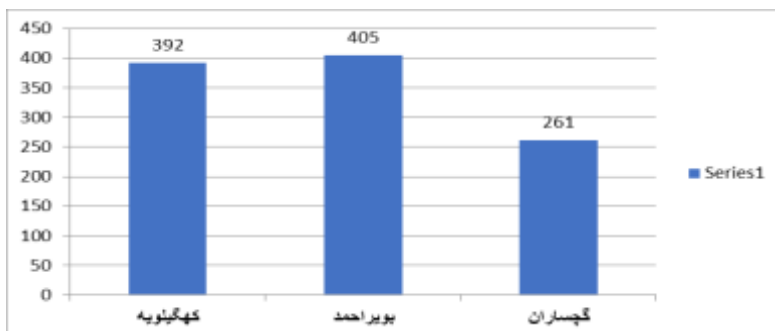
دارد و از گذشته علمای این منطقه با علمای بهبهان و اهواز در ارتباط بوده و به نجف و کربلا رفت و آمد داشته‌اند.

نقشه شماره ۱: انگیزه شهردای استان به تفکیک شهرستان و نوع انگیزه

منبع: نگارنده

نمودار شماره ۲: مقایسه انگیزه دینی شهردای استان در سه شهرستان

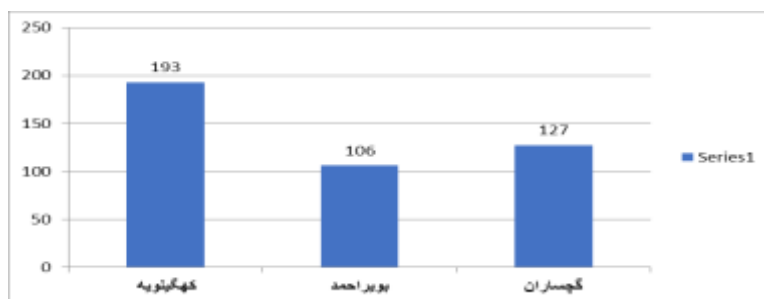

منبع: نگارنده

نمودار شماره ۳، انگیزه انقلابی شهردای سه شهرستان استان کهگیلویه و بویراحمد را با یکدیگر مقایسه می‌کند. طبق این نمودار، در میان شهرستان‌های استان، شهرستان کهگیلویه دارای بیشترین انگیزه انقلابی است. تعداد انگیزه انقلابی شهردای شهرستان کهگیلویه ۱۹۳ مورد (۴۵/۳ درصد)، شهرستان گچساران ۱۲۷ مورد (۲۹/۸ درصد) و شهرستان بویراحمد ۱۰۶

مورد (۲۴/۹ درصد) بوده است. این داده با تحولات انقلابی استان انطباق دارد که انقلاب از گچساران و کهگیلویه آغاز و به بویراحمد تسری پیدا کرد. مردم کهگیلویه و گچساران در مقایسه با بویراحمد در طول انقلاب پیشتاز بودند. در محرم ۱۳۵۷، امام خمینی^(ره) به روحانیت فرمان داد تا در وعظ و تبلیغ خویش، مردم را با فلسفه شهادت امام حسین^(ع) و جنایت‌های رژیم پهلوی آشنا کنند. در کهگیلویه، شهید نورالدینی راه سفر به روستاهای اطراف شهرستان بهبهان و کهگیلویه و آگاهی رسانی به مردمان آن دیار را در پیش گرفت. او و همفکرانش با برگزاری تظاهرات بزرگ اعتراضی در ۸ دی ۱۳۵۷، در شهرستان بهبهان، خشم مأموران رژیم پهلوی را برانگیختند؛ تظاهراتی که با شلیک مستقیم گلوله و زخمی شدن چندین نفر و کشته شدن شهید علی نورالدینی همراه شد. در گچساران نیز با راهنمایی‌های روحانی انقلابی حجه‌الاسلام و المسلمین محمدتقی بشارت، مردم به تبلیغ و مبارزه علیه رژیم پهلوی پرداختند. در ادامه این مبارزات در روز جمعه ۱۹ آبان ۱۳۵۷، مصادف با عید غدیر، خشم انقلابی مردم گچساران باعث راه افتادن راهپیمایی بزرگ در سطح شهر و در مسجد شهیدان شد. در مقابل این اقدام، نیروهای رژیم پهلوی با شلیک مستقیم به سمت مردم، شش نفر به نام‌های حسین کیامرثی، غریب پرویزی، محمد فراشبندی، مذکور پارس، حسین امینی و نجف بلادیان را به شهادت رساندند (قرقانی، ۱۳۸۳: ۳). هفتمین شهید انقلاب شهرستان گچساران، شهید رحمت‌الله بشارت نیز در شهر قم فعالیت انقلابی داشت. وی در جلوی منزل امام خمینی^(ره) به ضرب گلوله شهید شد. در گچساران به دلیل وجود تأسیسات نفتی و نیروهای شرکت نفت، اعتراض و اعتصاب زودتر از مناطق کهگیلویه و بویراحمد که فاقد صنایع چشمگیر بودند اتفاق افتاد.

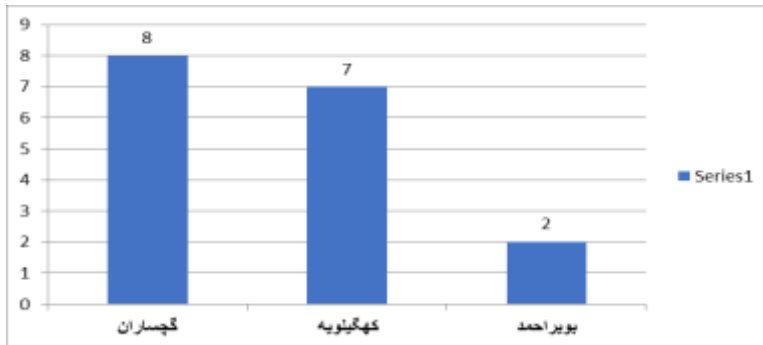
نمودار شماره ۳: انگیزه انقلابی شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد

منبع: نگارنده

نمودار شماره ۴، مقایسه انگیزه ملی شهدای سه شهرستان استان کهگیلویه و بویراحمد است. شهدای شهرستان گچساران دارای بیشترین انگیزه ملی در بین شهدای سه شهرستان هستند. تعداد انگیزه ملی شهدای گچساران ۸ مورد (۴۷ درصد) است. پس از شهرستان گچساران، شهدای کهگیلویه با ۷ مورد (۴۱ درصد) و شهدای شهرستان بویراحمد با ۲ انگیزه ملی (۱۱/۸ درصد) پایین ترین میزان را به خود اختصاص دادند. پایین بودن آمار فوق به خاطر این است که در پژوهش، شهدایی که در وصیت‌نامه خود به انگیزه‌های دینی و انقلابی اشاره نموده بودند و وزن این انگیزه‌ها از انگیزه ملی بالاتر بود، در این بخش لحاظ نشدند. این آمار تنها به وصیت‌نامه شهدایی مربوط است که به جز انگیزه ملی، انگیزه دیگری را ذکر نکردند.

نمودار شماره ۴: انگیزه ملی شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد

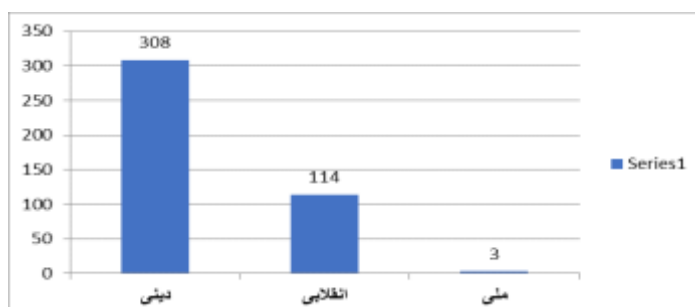

منبع: نگارنده

نخستین پرسش فرعی مقاله این بود که آیا می‌توان بین این انگیزه‌ها و میزان تحصیلات ارتباط برقرار کرد؟ یافته‌های پژوهش این مسئله را رد نمود. هیچ ارتباطی بین بالابودن انگیزه‌های دینی و پایین بودن سطح تحصیلات تشخیص داده نشد. نمودار شماره ۵، بیانگر انگیزه شهدای دارای تحصیلات راهنمایی استان کهگیلویه و بویراحمد است. بیشتر شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد دارای تحصیلات مقطع راهنمایی بودند. انگیزه دینی این شهدا ۷۲/۵ درصد (۳۰۸ مورد)، انگیزه انقلابی ۲۶/۸ درصد (۱۱۴ مورد) و انگیزه ملی ۰/۷ درصد (۳ مورد) بود. پس افزایش سطح تحصیلات از میزان انگیزه‌های دینی نکاست. بیشترین انگیزه شهدای دارای مدرک تحصیلی دیپلم نیز با رقم ۶۷/۶ درصد (۱۷۷ مورد) انگیزه دینی بود و ۳۰/۵ درصد (۸۰ مورد) انگیزه انقلابی و ۱/۹ درصد (۵ مورد) انگیزه ملی داشتند. در میان

شهادت‌های دارای مدرک کارشناسی نیز انگیزه دینی ۴ مورد، انگیزه انقلابی ۲ مورد و انگیزه ملی ۰ مورد بود.

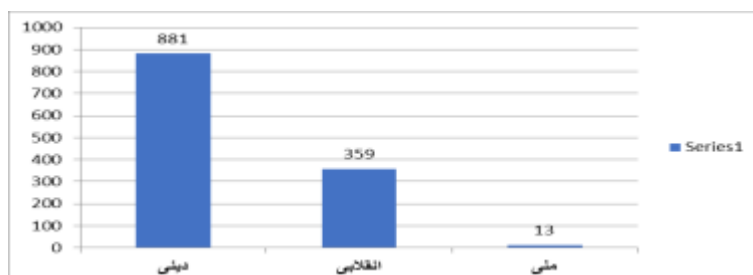
نمودار شماره ۵: انگیزه شهادت‌های دارای تحصیلات راهنمایی استان کهگیلویه و بویراحمد

منبع: نگارنده

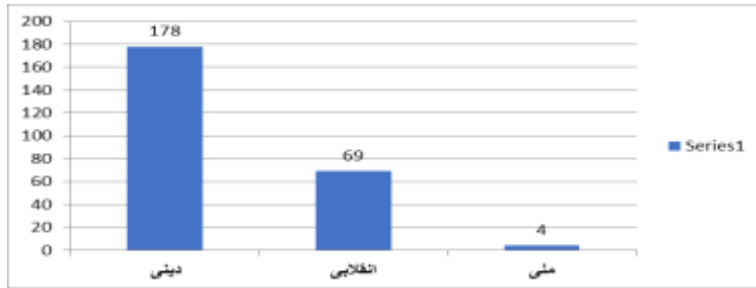
پرسش فرعی دوم مقاله این بود که آیا این انگیزه‌ها با جغرافیا و محل زندگی داوطلبان ارتباط دارد؟ به عبارت دیگر آیا بیشترین انگیزه دینی مربوط به مناطق روستایی است که آگاهی سیاسی پایین‌تر یا فعالیت انقلابی کمتر داشته‌اند؟ یافته‌های پژوهش این فرضیه را نیز رد کرد. نمودار شماره ۶، انگیزه شهادت‌های ساکن روستا در استان کهگیلویه و بویراحمد را نمایش می‌دهد. همانطور که در نمودار آمده است، بیشترین انگیزه شهادت‌های ساکن روستا انگیزه دینی با ۸۸۱ مورد (۷۰/۳ درصد) است. دومین انگیزه شهادت‌های ساکن روستا، انگیزه انقلابی با ۳۵۹ مورد (۲۸/۷ درصد) و انگیزه ملی با ۱۳ مورد (۱ درصد) است. در مقام مقایسه باید به آمار شهادت‌های ساکن شهرها نیز اشاره کرد. بیشترین انگیزه شهادت‌های ساکن شهر، انگیزه دینی با ۱۷۸ مورد (۷۰/۹ درصد)، دومین انگیزه شهادت‌های ساکن شهر، انگیزه انقلابی با ۶۹ مورد (۲۷/۵ درصد) و کمترین انگیزه، انگیزه ملی با ۴ مورد (۱/۶ درصد) بوده است (نمودار شماره ۷).

نمودار شماره ۶: انگیزه شهادت‌های روستا، استان کهگیلویه و بویراحمد

منبع: نگارنده

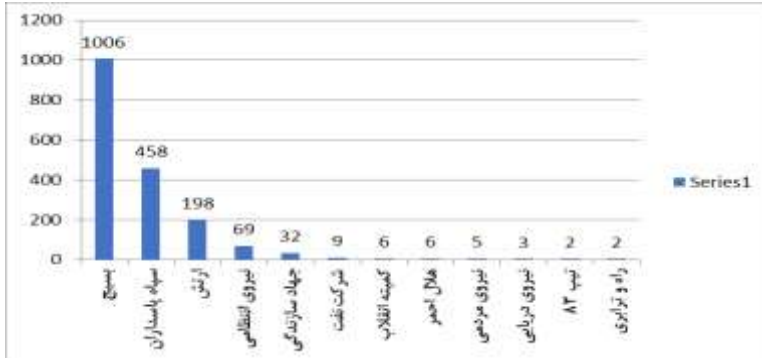
نمودار شماره ۷: انگیزه شهیدای شهر، استان کهگیلویه و بویراحمد

منبع: نگارنده

پرسش فرعی سوم این بود که آیا این انگیزه‌ها برحسب یگان اعزام کننده متفاوت بود؟ آیا می‌توان اینگونه فرض کرد که چون بیشتر شهدا به بسیج و سپاه تعلق داشته‌اند انگیزه‌های دینی در آنها بالاتر بوده است؟ برای آزمون این مسئله ابتدا شهدا برحسب ارگان‌های اعزام کننده از همدیگر تفکیک شدند. نمودار شماره ۸، نشان می‌دهد بیشترین تعداد شهدا به بسیج ۱۰۰۶ شهید و پس از آن به سپاه ۴۵۸ شهید تعلق داشت.

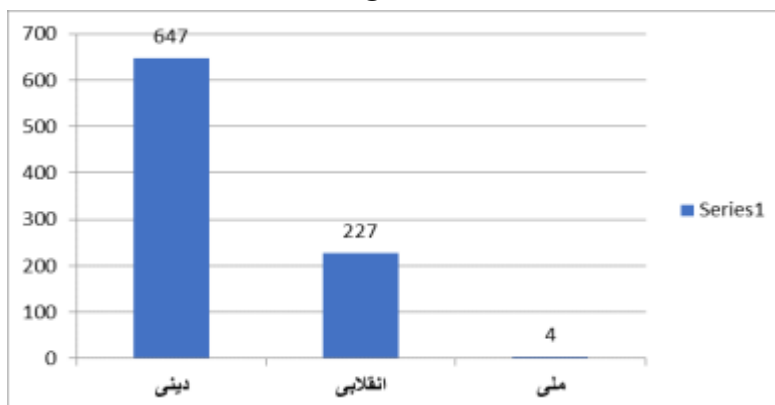
نمودار شماره ۸: یگان‌های اعزام کننده استان کهگیلویه و بویراحمد

همانگونه که نمودار شماره ۹، نشان می‌دهد، بیشترین انگیزه شهیدای بسیج، انگیزه دینی با ۷۳/۷ درصد (مورد ۶۴۷) بود و پس از آن انگیزه انقلابی با ۲۵/۹ درصد (مورد ۲۲۷) و انگیزه ملی با ۰/۵ درصد (۴ مورد) قرار داشت. با این حال نتایج به دست آمده درباره دیگر یگان‌های اعزام کننده نیز همین یافته را تأیید کرد. در شهدای ارتش بیشترین انگیزه شهیدای استان، انگیزه دینی با ۱۰۲ مورد (۶۶/۲ درصد)، انگیزه انقلابی با ۴۴ مورد (۲۸/۶ درصد) و انگیزه ملی با ۸ مورد (۵/۲ درصد) بود. در شهدای نیروی انتظامی (ژاندارمری سابق)، بیشترین

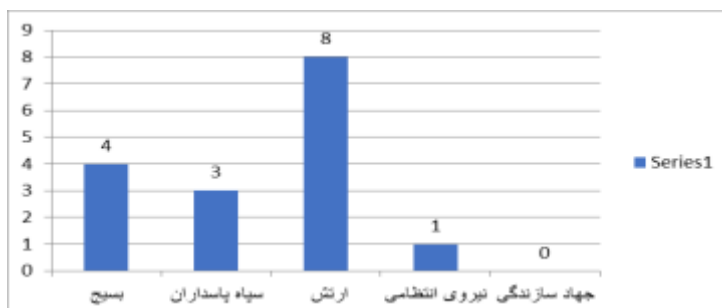
انگیزه شهدا، انگیزه دینی با ۱۲۳ مورد (۶۷/۶ درصد)، انگیزه انقلابی با ۱۰ مورد (۲۹/۴ درصد) و انگیزه ملی با ۱ مورد (۲/۹ درصد) به دست آمد. در میان کارکنان جهاد سازندگی استان، بیشترین انگیزه حضور در جبهه‌ها انگیزه دینی با ۲۱ مورد (۷۲/۴ درصد) و انگیزه انقلابی با ۸ مورد (۲۷/۶ درصد) بود. در شهدای جهاد سازندگی انگیزه ملی یافت نشد.

نمودار شماره ۹: انگیزه شهدای بسیج استان کهگیلویه و بویراحمد

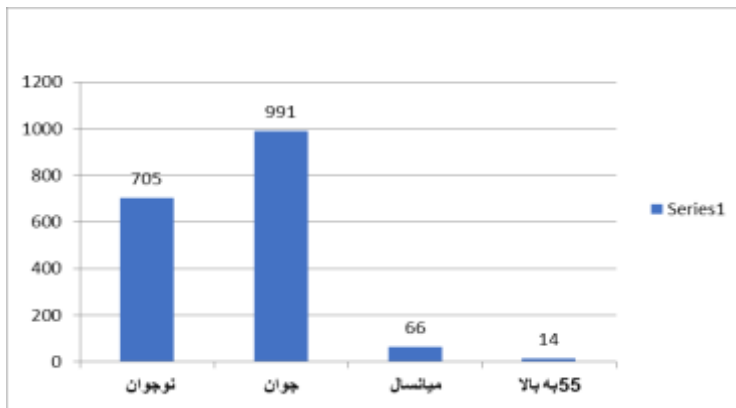
یافته‌های نمودار شماره ۱۰، نشان می‌دهد که در انگیزه ملی نیز تفاوت چندانی بین ارگان‌های اعزام کننده مشاهده نمی‌شود. در این بخش، باز سهم ارگان‌هایی همچون بسیج و سپاه قابل توجه است. نمودار شماره ۹، نشان می‌دهد شهدای ارتش با ۸ مورد (۵۰ درصد) بیشترین انگیزه ملی و شهدای بسیج با داشتن ۴ مورد (۲۵ درصد) و سپاه پاسداران با داشتن ۳ مورد (۱۸/۷۵ درصد) رتبه‌های بعدی را به خود اختصاص داده‌اند. بنابراین می‌توان گفت بالا بودن انگیزه‌های دینی در میان شهدا ارتباطی با ارگان‌های اعزام کننده آن‌ها و یا آموزش‌های عقیدتی-سیاسی ارائه شده به آن‌ها ندارد.

نمودار شماره ۱۰: انگیزه ملی شهدای یگان‌های اعزامی استان کهگیلویه و بویراحمد

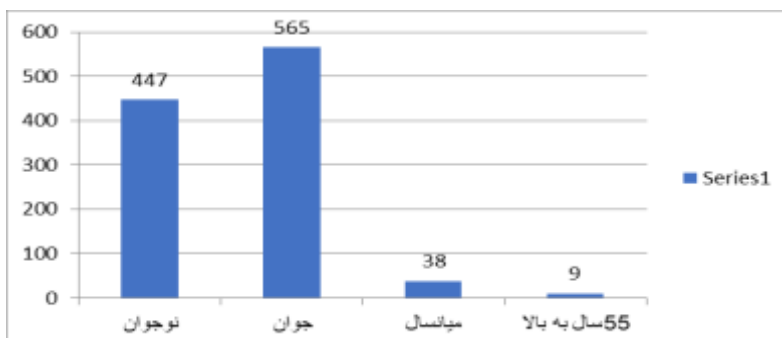
چهارمین پرسش فرعی پژوهش این بود که آیا میان سن داوطلبان و انگیزه‌های آن‌ها ارتباطی وجود داشت؟ نمودار شماره ۱۱، بیانگر رده‌های سنی شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد است. شهدای تا ۱۹ سال در رده سنی نوجوان، شهدای ۲۰ تا ۳۵ سال در رده سنی جوان، شهدای ۳۶ تا ۵۵ سال در رده سنی میانسال و شهدای بالای ۵۵ سال به عنوان مسن محاسبه شدند. بیشترین رده سنی شهدای استان، جوانانند که ۹۹۱ شهید (۵۵/۸ درصد) هستند و ۷۰۵ شهید در رده سنی نوجوانان (۳۹/۷ درصد) قرار دارند. شهدای رده سنی میانسال، ۶۶ شهید (۳/۷ درصد) و شهدای رده سنی بالای ۵۵ سال ۱۴ شهید (۰/۷ درصد) هستند.

نمودار شماره ۱۱: فراوانی رده‌های سنی شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد

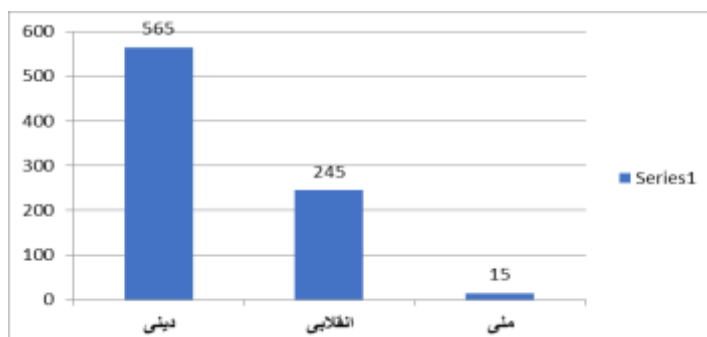
برخلاف فرضیه پژوهش، یافته‌ها نشان داد بین سن و انگیزه‌های دینی هیچ ارتباط معناداری وجود ندارد. به عبارت دیگر با افزایش سن شاهد افزایش انگیزه‌های دینی به نسبت انگیزه‌های ملی و انقلابی نیستیم. نمودار شماره ۱۲، انگیزه دینی شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد را در رده‌های سنی مختلف مقایسه می‌کند. همان طور که نمودار نشان می‌دهد، شهدای جوان، با ۵۶۵ مورد (۵۳/۴ درصد)، بیشترین انگیزه دینی را داشتند. پس از شهدای جوان، شهدای نوجوان با ۴۴۷ مورد (۴۲/۲ درصد)، دومین رده سنی دارای بیشترین انگیزه دینی و رده میانسال با ۳۸ مورد (۳/۶ درصد) سومین جایگاه را به خود اختصاص دادند. رده سنی ۵۵ سال به بالا ۹ مورد (۰/۸ درصد) را برای خود ثبت کرد.

نمودار شماره ۱۲: انگیزه دینی شهدا در رده‌های سنی استان کهگیلویه و بویراحمد

همچنین یافته‌ها نشان داد رده‌های سنی ۵۵ سال به بالا و میانسال، انگیزه ملی نداشتند و انگیزه ملی فقط مربوط به رده‌های سنی نوجوان و جوان بود که بین این دو رده، باز رده سنی جوانان با ۱۵ مورد (۸۸/۲۳ درصد) بیشترین انگیزه ملی را در بین رده‌های سنی داشت. پس از آن رده سنی نوجوان با ۲ مورد (۱۱/۷۶ درصد) دومین رده سنی دارای انگیزه ملی را به خود اختصاص داد. در انگیزه انقلابی نیز به رده سنی جوانان با ۲۴۵ مورد (۵۷/۲ درصد) بالاترین و پس از آن رده سنی نوجوانان با ۱۶۵ مورد (۳۸/۵ درصد) قرار داشت. شهدای رده سنی میانسال با ۱۵ مورد (۳/۵ درصد) سومین رده سنی دارای انگیزه انقلابی بود. رده سنی ۵۵ سال به بالا تنها ۱۳ مورد (۰/۷ درصد) را به خود اختصاص داد. یافته‌های نمودار شماره ۱۳، نسبت انگیزه‌های دینی، انقلابی و ملی در میان نوجوانان را نشان می‌دهد که بیشترین انگیزه دینی در میان دیگر رده‌های سنی را به خود اختصاص داد.

نمودار شماره ۱۳: انگیزه شهدای جوان استان کهگیلویه و بویراحمد

نتیجه گیری

یافته‌های پژوهش حاضر و دیگر پژوهش‌های انجام شده دربارهٔ وصیت‌نامهٔ شهدای دفاع مقدس نشان می‌دهد انگیزهٔ اصلی شهدا برای حضور در جبهه‌های جنگ در درجه اول انگیزه‌های دینی بوده و انگیزه‌های انقلابی و ملی به ترتیب در رده‌های بعدی قرار دارند. این بدان معنی است که مطابق با تحلیل ماکس وبر، کنش شهیدان دفاع مقدس تنها یک کنش معطوف به ارزش نیست بلکه یک کنش معطوف به هدف هم هست و تکلیف‌گرایی در دین و مسئله شهادت به این معنی نیست که فرد به نتیجه کارش اصلاً فکری نکند. افزون‌بر این، شهادت‌طلبی را گذشته از تبعیت از اقتدار فرهمندان امام‌خمينی^(ره) باید متأثر از سنت‌های اصیل جامعه ایرانی و بحث مرجعیت و ولایت فقیه نیز دانست. مطابق با نظریهٔ دورکیم نیز می‌توان نتیجه گرفت که انقلاب اسلامی با طرح‌ریزی پایه‌های دینی و انقلابی و ملی یک نوع همبستگی اجتماعی محکم بین مردم و حکومت ایجاد کرد. به همین دلیل گروه‌های مختلف هر کدام با توجه به شاخص‌ها و دلایل خود که به یکی از پایه‌های مورد اشاره مربوط بود، حاضر شدند برای حفظ و گسترش آن و همچنین حفاظت از آن در برابر دشمن بعثی جان خود را به خطر اندازند. در واقع آن‌ها خود را فدای آرمان‌های انقلاب کردند و گروه‌هایی که احساس همبستگی بیشتر به اصول انقلاب اسلامی داشتند بیشتر خطرپذیری داشتند.

دربارهٔ اینکه چرا انگیزه‌های دینی به نسبت انگیزه‌های انقلابی و ملی در جامعه مورد مطالعه یعنی استان کهگیلویه و بویراحمد بیشتر بوده، می‌توان به چند عامل اشاره کرد: (۱) فضای سیاسی و فرهنگی حاکم بر کل جامعه ایران و به تبع آن مردم استان کهگیلویه و بویراحمد در دههٔ اول انقلاب؛ (۲) بافت عشیره‌ای- طایفه‌ای حاکم بر استان که با ارزش‌های دینی و مذهبی درآمیخته است؛ (۳) بافت سنتی جامعهٔ استان در دههٔ ۶۰ و ورود نکردن به مدرنیته و پیامدهای آن. در این باره باید اشاره کرد که شهر یاسوج به عنوان مرکز استان کهگیلویه و بویراحمد تا قبل از سال ۱۳۴۲ تنها یک روستا در میان ده‌ها روستای دشت سررود بود و در این سال به مرکزیت فرمانداری کل کهگیلویه و بویراحمد و در سال ۱۳۵۵ به مرکزیت کل استان ارتقا یافت. بسیاری از روستاهای استان همچنان صعب‌العبور و فاقد جاده مناسب هستند. همچنان استان راه‌آهن و پایانهٔ مسافری به استان‌های غربی، شمالی، شرقی و جنوبی کشور ندارد و به لحاظ مهاجرپذیری کمترین میزان مهاجر از اتباع بیگانه و

دیگر استان‌ها را دارد. این امر موجب گردید بافت سنتی استان کم‌وبیش دست نخورده باقی بماند؛ (۴) نبود احزاب سیاسی فعال در دهه اول انقلاب در استان و متأثر بودن فضای سیاسی استان از شخصیت آیت‌الله سید کرامت‌الله ملک‌حسینی^(ره) به عنوان نماینده ولی‌فقیه در استان؛ (۵) روند کند تحولات انقلابی در استان به نسبت دیگر استان‌های همجوار همچون اصفهان، فارس و خوزستان و دوری از پایتخت کشور. نمونه بارز این امر را می‌توان در تعداد شهدای اندک استان پیش از پیروزی انقلاب اسلامی و شروع جدی تحولات انقلابی در سال ۱۳۵۷ دید؛ (۶) دسترسی نداشتن به رسانه، صدا و سیما، مرکز کهگیلویه و بویراحمد فعالیت خود را به عنوان دفتر خبری دو سال پس از شروع جنگ و در سال ۱۳۶۱ آغاز کرد و تا سال ۱۳۶۵ بیشتر به صورت تهیه و ارسال خبر و گزارش برای شیراز و تهران فعالیت می‌کرد. همچنین به غیر از مرکز استان و دو شهرستان دیگر مردمان بخش‌های دیگر دسترسی به روزنامه و مجلات نداشتند.

به هر روی پژوهش حاضر همچون نتایج بسیاری از پژوهش‌ها، برتری انگیزه دینی بر انگیزه‌های انقلابی و ملی حضور رزمندگان در جبهه‌ها را تأیید نمود. همچنین نشان داد بخش اعظم وصایای شهدا را مفاهیم دینی همچون مناجات، موعظه و نصیحت، ولایت‌فقیه، عشق به شهادت، اقتدا به امام‌حسین^(ع) و نهضت عاشورا، توجه به مرگ و آخرت و حجاب تشکیل داده است. افزون‌بر این پیام اصلی شهدا در وصیت‌نامه‌های خود، دفاع از اسلام، عمل به قرآن، مراقبت از نفس، پشتیبانی از ولایت‌فقیه و انقلاب است. به نظر می‌رسد غالب بودن فضای معنوی و دینی در وصیت‌نامه‌های شهدا و انعکاس تحولات تاریخ صدر اسلام در وصیت‌نامه‌ها عامل اصلی پررنگ شدن انگیزه‌های دینی در داوطلبان جبهه بوده است. بخشی از این فضا سازی را باید به تحولات سیاسی- فرهنگی پس از انقلاب یعنی سال‌های دفاع مقدس مرتبط دانست.

کتابنامه

- آقامحمدی، علی و مجید مقدمی (۱۳۹۰). بررسی انگیزه‌های شهادت‌طلبی از دیدگاه جامعه‌شناسان (امیل دورکیم، ماکس وبر، دیدگاه مبادله) و نقش نظام آموزشی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، قم: همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت.
- آقایی، حسین (۱۳۹۰). تحلیل ساختاری و محتوایی وصیت‌نامه شهدای دفاع مقدس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- احمدی، فریبا (۱۳۸۱). بررسی علل و انگیزه‌های شهدا از جهاد و شهادت‌طلبی و حضور در جبهه‌های هشت سال دفاع مقدس به استناد وصایای شهدای استان اردبیل، اردبیل: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی اردبیل.
- امام‌خمینی^(ره) (۱۳۷۶). صحیفه‌نور، ج ۳ و ۱۵، تهران: مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- بهرامی، حمیدرضا (۱۳۷۹). بررسی ارزش‌ها در کلام شهدای جنگ تحمیلی و دوران انقلاب اسلامی در استان اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، اصفهان: دفتر تحقیق و پژوهش بنیاد شهید انقلاب اسلامی.
- بی‌نام (۱۳۷۴). جاودانه‌های تاریخ، مجمع فاتحین (طلاب استان کهگیلویه و بویراحمد)، قم: ستاد تدوین و نشر آثار شهیدان (روحانیون جانباز و بسیجی).
- بی‌نام (۱۳۷۴). خودشکنان خط‌شکن شهدای شهرستان بویراحمد (یاسوج)، مجمع فاتحین (روحانیون، جانباز و بسیجی استان کهگیلویه و بویراحمد)، قم: ستاد تدوین و نشر آثار شهدا با همکاری بنیاد شهید یاسوج.
- بی‌نام (۱۳۷۴). سالکان ره عشق شهدای شهرستان کهگیلویه (دهدشت)، مجمع فاتحین (روحانیون، جانباز و بسیجی استان کهگیلویه و بویراحمد)، قم: ستاد تدوین و نشر آثار شهدا با همکاری بنیاد شهید.
- بی‌نام (۱۳۸۱). وصیت‌نامه کامل شهدا، ج ۱، یاسوج: واحد انتشار آثار و اسناد شهدا و ایثارگران استان کهگیلویه و بویراحمد، دفتر نشر معارف.
- بی‌نام (۱۳۹۰). وصیت‌نامه کامل شهدا، ج ۲، واحد انتشار آثار و اسناد شهدا و ایثارگران استان کهگیلویه و بویراحمد، دفتر نشر معارف.
- بی‌نام (۱۳۸۸). وصیت‌نامه کامل شهدا، یاسوج: واحد انتشار شهدا و ایثارگران استان کهگیلویه و بویراحمد، دفتر نشر معارف.

- بی‌نام (۱۳۹۲). فرهنگ اعلام شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد، یاسوج: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، معاونت پژوهش‌های ارتباطات بنیاد شهید و امور ایثارگران.
- بی‌نام (۱۳۹۹). وصیت‌نامه‌های ۱۸۰۰ شهید دفاع مقدس استان کهگیلویه و بویراحمد، قابل دسترس: آرشیو بنیاد حفظ ارزش‌های دفاع مقدس کهگیلویه و بویراحمد.
- تنهایی، ابوالحسن (۱۳۷۴). درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی، گناباد: مرندیز.
- خادم شیرازی، فاطمه (۱۳۹۷). انگیزه‌های مهم دفاعی مردم در جنگ تحمیلی، تهران: مجموعه مقالات نهمین سمینار بررسی سیره نظری و عملی حضرت امام‌خمينی (ره).
- خسروی زارگز، مسلم و سمیه بخشی (۱۳۹۶). انگیزه‌سنجی رزمندگان اسلام برای حضور در دفاع مقدس، بررسی محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا، دوفصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، دوره ۷، شماره ۱۵، صص ۲۸-۱.
- دورکیم، امیل (۱۳۷۸). خودکشی، ترجمه نادر سالارزاده امینی، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- ربیعی، علی و امیرحسین تمنایی (۱۳۹۲). تحلیل گفتمان وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی، مطالعات جامعه‌شناختی، دوره ۲۰، شماره ۲، صص ۱۸۶-۱۶۱.
- زوری، ریحانه و مریم شعبانی (۱۳۹۴). تحلیل گفتمان وصیت‌نامه‌های شهدای گردهمایی سراسری انجمن ترویج زبان و ادبیات فارسی.
- شایگان، فریبا (۱۳۸۲). خودکشی زنان، مطالعات راهبردی زنان، شماره ۱۹، صص ۹۷-۶۹.
- شجاعی باصیری، علیرضا (۱۳۸۹). تحلیل محتوای وصایای شهدای پاسدار و بسیجی استان چهارمحال و بختیاری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، شهرکرد: دفتر مطالعات و تحقیقات بنیاد شهید و امور ایثارگران چهارمحال و بختیاری.
- صلاحی، علی (۱۳۷۵). بررسی عوامل مؤثر بر انگیزش فردی برای مشارکت مردم در جبهه‌های جنگ، مطالعات بسیج، شماره ۱۱ و ۱۲، صص ۵۰-۳۱.
- علی‌وردی‌نیا، احمد رضایی و فریبرز پیرو (۱۳۹۰). تحلیل جامعه‌شناختی گرایش دانشجویان به خودکشی، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، سال ۴، شماره ۲۲، صص ۱۸-۱.
- فراهانی، حجت‌الله (۱۳۹۰). تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا، تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی بنیاد شهید و امور ایثارگران.

قاضی خانی، خدیجه (۱۳۹۶). بازنمایی تاریخ صدر اسلام در وصیت‌نامه شهیدای دفاع مقدس

استان قم، فصلنامه فرهنگ پژوهش، شماره ۲۹، صص ۸۳-۹۹.

قرقانی، مهدی (۱۳۸۳). شقایق‌های آسمانی، دو جلد، تهران: شاهد.